

#יהודיתדמוקרטיה  
יוצרים שביל זהב ישראלי  
קובץ מאמרים



# #יהודיתדמוקרטיה

## יוצרים שביל זהב ישראלי

קובץ מאמרים

בעריכת אריאל פיקאר ויעל גוראון

בית יוצר ישראלי • ידיעות אחרונות • ספרי חמד

## #Jewish&Democratic: Creating an Israeli Golden Path

Editors: Ariel Picard and Yael Guron

### #יהודיתדמוקרטית: יוצרים שביל זהב ישראלי עורכים: אריאל פיקאר ויעל גוראון

עורך אחראי: דב איכנולד  
עורכי הסדרה: הרב שי פירון וד"ר אריאל פיקאר  
עורך הלשון: בני מזרחי  
הפקה וסדר: טפר בע"מ

המערכת עשתה ככל יכולתה על מנת לאתר את בעלי הזכויות של כל החומר שנלקח ממקורות חיצוניים. אנו מתנצלים על כל השמטה או טעות, ואם יובאו לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר המידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני, או אחר - כל חלק שהוא מן החומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

All Rights Reserved © 2023 Miskal – Yedioth Ahronoth Books and Chemed Books |  
P.O.B. 445, Rishon LeZion 7510302, Israel

כל הזכויות **בעברית** שמורות © 2023 למשכל – הוצאה לאור מייסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד  
ת"ר 445, ראשון לציון 7510302 | E-mail: [info@ybook.co.il](mailto:info@ybook.co.il)

הספר יוצא במסגרת בית יוצר ישראלי מיסודה של תנועת פנימה [office@pnimail.co.il](mailto:office@pnimail.co.il)

דאנקוד 362-0000 | מסת"ב 978-965-000-000-0 | נדפס בישראל 2023 Printed in Israel

# תוכן

|     |                                                   |
|-----|---------------------------------------------------|
| 9   | הקדמה                                             |
| 19  | רשימת המשתתפים בקובץ                              |
|     | הרב שי פירון                                      |
| 27  | שביל הזהב: קווי יסוד לבית יוצר ישראלי             |
|     | אריאל פיקאר                                       |
|     | הציונות כתנועה לאומית מודרנית,                    |
| 57  | ומשמעות היותה של ישראל מדינה יהודית ודמוקרטית     |
|     | תומר פרסיקו                                       |
|     | משבר הליברליזם כמשבר זהות:                        |
| 76  | על חולשות הסדר הליברלי ועל הדרכים לחיזוקו         |
|     | תהלה פרידמן                                       |
|     | זהות ציונית, יהודית ודמוקרטית כבסיס הכרחי         |
| 106 | לברית של מתונים ולחתימה לטוב משותף                |
|     | ליאור טל שדה                                      |
|     | מהכרעת הרוב לשותפות:                              |
| 130 | עקרונות לשיתוף פעולה צודק במדינה יהודית ודמוקרטית |

|     |                                                             |
|-----|-------------------------------------------------------------|
|     | חיים מאיר נריה                                              |
|     | "הילכו שניים יחדיו"?                                        |
| 158 | הצדקה ציבורית במדינה יהודית ודמוקרטית                       |
|     | יפה בניה                                                    |
|     | "בראשית היא הזיקה":                                         |
| 182 | גישה התייחסותית כבשורה לשיח הישראלי                         |
|     | טל נבוני                                                    |
| 205 | הגישה החינוכית-אגדית: שינוי חברתי בקול שונה                 |
|     | יוליה אלעד-שטרנגר                                           |
| 220 | תקווה ישראלית? אתגרים זהותיים ליצירת קולקטיב ישראלי         |
|     | קריין נהון                                                  |
|     | אתגרי הדמוקרטיה הישראלית בעידן המידע:                       |
| 235 | החזרת המטוטלת מדמוקרטיה פורמלית לדמוקרטיה מהותית            |
|     | יפית קליימר                                                 |
|     | תשתית מסורתית ומוסרית                                       |
| 257 | לסיפור משותף של המדינה היהודית והדמוקרטית                   |
|     | אילעאי עופרן                                                |
|     | "יהדותה של המדינה": הרהורים הלכתיים                         |
| 279 | על שותפות אזרחית במדינה היהודית                             |
|     | יצחק בן דוד                                                 |
| 295 | גיור, הלכה ומסורתיות: היכן אנו היום, ולהיכן כדאי ללכת מכאן? |
|     | רגב בן דוד                                                  |
|     | חוק השבות: הצדקתו, בחינת הסדריו                             |
| 320 | והצעה להרחבתו ל"גיור סוציולוגי" בתפוצות                     |

בוריס שינדלר

מבט עכשווי על אתגרי מדיניות עלייה, הגירה וקליטה של ישראל 358

יניב מזומן

"נתחבט בימים הבאים בשאלות גורלנו התרבותי":

המכינה הקדם-צבאית ותפקידה ביצירת סיפור ישראלי משותף 371

יעל גוראון

מרחב וזמן שרוח תיכנס בהם: על הכמיהה לשגשוג תרבותי חילוני מקומי

בימי שבת וחג בתמיכה ציבורית בישראל 388

## תומר פרסיקו

# משבר הליברליזם כמשבר זהות על חולשות הסדר הליברלי ועל הדרכים לחיזוקו

זהות, הגם שהיא צורך אנושי בסיסי, לעולם אינה יצירה אוטונומית. גם אדם ש"ממציא את עצמו" עושה זאת רק במסגרת חברה מסוימת, ורק בגבולות נתונים. כמו שפה, זהות לא יכולה להיות יצירה אישית-פנימית. היא תמיד תוצר של יחסי גומלין ושל דיאלוג. של הכרה, והכרה היא תמיד של הזולת. משמעות אינה קיימת ללא הקשר, ואף שמו של אדם מלוקט מאוצר מסוים וסופי. החברה היא אבני הבניין של הפרט.

בדומה למציאת משמעות, גם תהליך עיגונה של זהות יציבה הפך להיות בעייתי רק בעידן הנוכחי. אבותינו ואמותינו לא שאלו את עצמם "מהי משמעות החיים". זו היתה מובנת להם מאליה, בין אם חפצו בה ובין אם לאו. הם היו יהודים או נוצרים, אצילים או פשוטי עם, נפחים או איכרים, נשים או גברים. אלו היו זהויות יציבות שהעניקו משמעות לחיי הפרט והקהילה.

לתהליך ערעור יציבות זו אנחנו קוראים העידן המודרני. הנאורות, החילון, המהפכה המדעית, הסובייקטיביות המודרנית – בלעדיהם לא היה לנו ספק מי אנחנו ומהם החיים הראויים לחיותם. אחריהם אנחנו נדרשים להגדיר את עצמנו. אפשר להבין את מגוון המסגרות הפוליטיות שעלו בעת המודרנית – מפשיזם דרך דמוקרטיה ליברלית ועד בולשביזם – כפתרונות שונים למצוקת ההגדרה עצמית. מאלה, היחידה שמשגשגת בימינו היא הליברליזם, והליברליזם הוא גם המסגרת היחידה שמשאירה לפרט את האוטונומיה לצקת את זהותו ומשמעות חייו בעצמו. זה כוחו וזהו חולשתו.



בדברים הבאים אנסה לפרוס תמונה כללית על משבר הליברליזם בזמן הזה, משבר, כך אטען, שנובע דווקא מתוך ניצחוננו החד־משמעי. אעשה זאת מתוך העדשה של תפיסת האדם והפרט, ועל בסיס ההנחה שהאדם הוא יצור נרטיבי, שזקוק לזהות על מנת לחוש כי לחייו יש משמעות ועל מנת למקם את עצמו במרחב ההיסטורי והנורמטיבי. אציג כי החופש שהליברליזם מניח לפתחו של האינדיבידואל לעיצוב זהותו הגיע בעת הזאת לנקודת קריסה, להתערערות קשה, המולידה תופעות אנטי־ליברליות מימין ומשמאל. אנסה גם לעמוד על דרכים אפשריות למיתון המשבר ולהתקדמות לקראת יציאה ממנו.

## הניצחון הליברלי

התרגלנו כל כך לחיות במרחב ציבורי ליברלי עד שאנחנו לא שמים לב שגם השמרנים שלנו הם ליברלים – לפחות רובם. שמרנים הנושאים את דגל השוק החופשי וחירויות הפרט נבדלים מאוד מקודמיהם באותו צד פוליטי, שהיו לפני 200 שנה מלוכנים או תומכי תיאוקרטיה, ולפני 100 שנה פשיסטים. כיום האמירה המפורשת שכל בני האדם אינם שווים היא טאבו, והתפיסה שאפליית נשים או כפייה דתית הן לגיטימיות נענית בסלידה על ידי כל מי שאינו בשוליים הקיצוניים של הימין הדתי. כשמדברים על געגועים לליכוד של בגין או ל"הדר הבית"רי" מתכוונים, בעומק הדברים, לא לנימוסים ולגינוני כבוד, אלא לליברליזם העקרוני שהחזיקו בו פוליטיקאים כדן מרידור, מיקי איתן, רובי ריבלין, וכמובן בגין עצמו. גם אם הם תפסו את מעמדה וצרכיה הגאופוליטיים של ישראל באופן שונה לחלוטין ממפא"י או ממפלגת העבודה, אישים אלה היו נאמנים למערך מסוים של הנחות יסוד באשר לאדם, לפרט, וליחסו אל החברה ואל המדינה. לליברליזם. הקלות שבה אפשר לשלוף ציטוטים של בגין הנוגעים לרום מעמדו של בית המשפט העליון מעידה על תפיסתו העקרונית בדבר חשיבותה של ההגנה על זכויות הפרט. ראוי גם לציין כי חוק יסוד כבוד האדם וחירותו חוקק בתקופת ממשלת ליכוד וקודם על ידי חבריה.

לא מדובר רק במציאות שמתגעגעים אליה. כה עמוקה חדירתו של הליברליזם כיום עד שהימין מבקש להתגאות במאבקי זכויות אדם משלו. כך אורית סטרוק, יהודה גליק ואריה דרעי הופכים כולם ל"פעילי זכויות אדם", והמאבקים נגד גזענות כלפי מזרחים או בעד הפריווילגיות של המתנחלים או תפילת יהודים על הר הבית מצוירים גם מימין כמאבקים למען זכויות אדם ואזרח. אפילו החולמים על מדינת הלכה או על חזרה למלכות דוד, כגון החלק הקיצוני יותר של פעילי הר הבית, מבטאים את זעמם על שלא נותנים להם להתפלל על ההר תוך שימוש בשיח הזכויות. אותם פעילים משוכנעים לחלוטין כי "זכותם" להתפלל על הר הבית במסגרת מחויבותה של המדינה לחופש דת. עקרונות הליברליזם הופנמו על ידיהם, גם אם כלפי חוץ יוכחשו, וגם אם לא ייושמו, ככל שזה תלוי בהם, כלפי יריביהם.

הליברליזם לא כבש את הלבבות מפני שהוא נכון יותר, מעניין יותר או קל יותר להבנה מאשר השקפות עולם אחרות. אנחנו חיים בעידן ליברלי משום שתפיסת העצמי שלנו, שהתפתחה במשך אלפי השנים האחרונות – ובאופן ממוקד יותר מאז הרפורמציה – מתרגמת את עצמה פוליטית כמרחב ציבורי ליברלי. הסובייקט המודרני, שבעצמו הינו תולדה של המסורות היהודית והנוצרית, כפי שהתפתחו באירופה ובצפון אמריקה, נושא את החירות כאידיאל ומבין חירות כאוטונומיה.<sup>1</sup> בעקבות הכתוב בפרק א' של ספר בראשית (פס' כז-ל), אותו סובייקט תופס את עצמו כשווה לכל אדם אחר, וכבעל יכולת זכות טבעית לשלוט על עצמו ועל קניינו. דרישתו להיות מוגן, במגוון ממדי אישיות עמוקים, מהתערבות הזולת והמדינה, היא פועל יוצא של תפיסתו העצמית.

1. להתפתחות ההיסטורית שהובילה לכך הקדשתי את ספרי **אדם בצלם אלוהים: הרעיון ששינה את העולם ואת היהדות** (ידיעות ספרים, 2021).

## ליברליזם כהגנה על חירויות הפרט

אם נגדיר ליברליזם כתפיסה הפוליטית הגורסת כי קיימים ממדים בחייו של הפרט שזכאים להגנה מיוחדת ולמימוש חופשי ("זכויות"), ושמבקשת להגביל את כוחו של השלטון מלהתערב בממדים אלה, נבין כי הליברליזם שם במרכזו את האינדיבידואל ואת חירותו. הפרט הוא יחידת היסוד של התפיסה הליברלית, שמעוצבת סביב צרכיו, ובראשם חירותו. שוויון – כלכלי, חברתי – לא היה חלק מהחזון הליברלי, אולם הוא היווה את אחת מהנחות היסוד העמוקות שלו. כאשר לוק כותב על הקמתן של חברות אזרחיות באמצעות האמנה החברתית – הרעיון שקבוצה של פרטים התאגדה באופן חופשי והסכימה על האופן, שבו חייהם המשותפים יתנהלו – הוא מניח מראש כי אותם פרטים, כמו כל בני האדם בכלל, הם "חופשיים, שווים ועצמאים באופן טבעי".<sup>2</sup> הנחה זו חיונית לביסוס עקרונות הליברליזם היוצאים מתוך תפיסת האמנה החברתית, שכן אם יש בינינו כאלה שנחותים באופן מהותי, ניצולם על ידי העליונים יהיה לגיטימי לגמרי, ואין הכרח רציונלי לנסח אמנה שתבטיח את ההגנה על זכויות כל בני הקהילה.

כפי שמובן משמו, עניינו של הליברליזם בחירות, אולם לא כל תפיסה של חירות היא ליברלית. לפנינו חירות מאוד מסוימת. זו חירות שמובנת כחופש מהתערבות חיצונית – בראש ובראשונה מצד השלטון – כלומר, כהגנה על האוטונומיה של הפרט לפעול כרצונו. אפשר לומר כי הליברליזם הוא צורת ארגון המרחב הפוליטי בחברה שמבינה חירות כאוטונומיה, ומבקשת להגן על האוטונומיה של כל אחד מהפרטים בה. תפיסת חירות זו זכתה לכינוי "חירות שלילית" על ידי ישעיהו ברלין. על פי ברלין, חירות שלילית היא חירות מ-, ולא חירות ל-. החופש מהגבלות הוא סוג אחד של חירות, ואילו חירות חיובית היא החופש להתקדם לכיוון מסוים. הליברליזם אינו מציב מטרה מסוימת שאליה

2. John Locke, *Two Treatises of Government*. ראו בעברית על הממשל המדיני, תרגום: יוסף אור, מאגנס, 1959.

על האדם לשאוף. אין קו סיום מוגדר, שלקראתו הפוטנציאל האנושי אמור להתגשם; אין חזון ספציפי של "חיים ראויים" שאותו יש לממש (צדיקות דתית? פרסום ותהילה? עזרה לזולת? עושר אגדי?). אדרבה, התפיסה הליברלית מבקשת לשמור את חירותו של הפרט לקבוע בעצמו מהם החיים הראויים בעיניו – ולנסות לחיות אותם.

בכך הליברליזם נאמן לא רק למחויבותו לבחירה החופשית של הפרט, אלא לתפיסה ההומניסטית היסודית בדבר אינסופיות הפוטנציאל האנושי, תפיסה ששורשיה ברעיון צלם אלוהים ושבאה לידי ביטוי בכתביהם של הומניסטים מוקדמים כפיקו דלה־מירנדולה והוגים יהודים כר' חיים מוולוז'ין. זו עמדה שהיא יסודית לליברליזם, משום שהיא מאפשרת את חייהם יחד של קבוצות ופרטים שתפיסות האדם שלהן, ותפיסות מטרת חיי האדם שלהן, שונות לחלוטין. קבוצות כאלה, דהיינו חברות מגוונות, הן כל החברות המודרניות בלא יוצא מהכלל. הזכות ל-pursuit of happiness, שמובטחת בהכרזת העצמאות של ארצות הברית, נובעת מתוך ההכרה בגיוון החברתי, ומהווה הבטחה כי במדינה ליברלית כל אזרח יהיה זכאי לעצב את מטרת חייו בעצמו.

כסיכום ביניים, ניתן לומר כי הליברליזם נולד מערכים ומעובדות. הערכים היו חירות ושוויון. העובדות היו אינדיבידואליזם וגיוון. בתמצות, האדם המערבי – וליתר דיוק, האנגלי – החל לתפוס את עצמו כפרט העומד ברשות עצמו, ולהבין את חירותו כיכולת לפעול כרצונו. במקביל, החברה האנושית הלכה והתגוונה, והסיכוי ליצירת חברה הומוגנית מבחינת ערכיה או אמונותיה הלך ופחת (הובס ולוק כותבים על רקע מלחמות האזרחים באנגליה). הרצון להיות מוגנים מיכולתו של השלטון להתערב בחיי הפרט נוסף להנחה הגלומה במסורות המונותאיסטיות, שכל בני האדם נבראו שווים ושיש להם זכות לבעלות, והעלה תפיסה שמתנה את הלגיטימיות של השלטון ביצירת התנאים, שבמסגרתם כל פרט יוכל למקסם את האוטונומיה שלו: לשמור על מה שבבעלותו ולממש את חייו כרצונו.

תפיסה ליברלית פותחת אפוא מרחב של הגנה סביב הפרט, בראש

ובראשונה מהשלטון, ובהמשך לכך – מהזולת. היא מאפשרת חופש פעולה לאינדיבידואל ומגבילה אותו רק כשאינן ברירה – למשל, כשרצונותיו באים לכדי חיכוך עם זכויותיו של אדם אחר. רונלד דבורקין, מההוגים המשפטיים הגדולים של המאה ה-20, השתמש במונחים "מחויבויות נוהליות" (או פרוצדורליות) ו"מחויבויות מהותיות" כדי לתאר מצב זה: חברה ליברלית היא חברה שמגבילה את המחויבויות שהיא דורשת מבניה לממד הניהולי – לא לגנוב, לעצור ברמזור אדום וכו' – ולא דורשת שום מחויבות מהותית, דהיינו לא מנהיגה, כחברה, כל הכרעה בנוגע למטרות החיים, או לאופי החיים הראויים.

## משבר הליברליזם – חירות ללא משמעות

יש להכיר מתוך כך בחולשתו של הליברליזם: הוא אינו מספר סיפור. בהציעו מסגרת שבתוכה כל פרט יפתח את סיפורו שלו, הליברליזם אינו מספק כיוון ספציפי, ומשאיר לפרט את הנטל ואת האחריות לעצב את דרכו בעצמו. רבים אינם מעוניינים בנטל הזה ובאחריות הזאת. בחוסר הרצון שלו להתוות נרטיב, הוא גם הופך את עצמו לפחות מעניין ומושך. אנשים רוצים להיות חלק מסיפור, לא חלק מהסדר. אידיאולוגיות לא-ליברליות המציעות נרטיב – תפיסות דתיות, לאומניות, שמאל-רדיקליות – עושות נפשות, שלעתים יחתרו יחד תחת הליברליזם.

ניקח את ה"סיפור" הדתי. המסורות הדתיות מציעות מסגרת משמעות שמציבה מטרה ברורה עבור הפרט והחברה: תפיסה מסוימת של טרנסצנדנציה, אם במרחב ואם בזמן, שאלה יש לחתור. האדם מתבקש לפעול למען גאולתו האישית או למען גאולת הכלל. הוא יכול לעשות זאת על ידי התגברות פנימית כלשהי – על החטא הקדמון, על התשוקה, על האגו – או על ידי הגשמתה של מציאות מושלמת (החשת ביאת הגאולה, המשיח, קץ הימים, איון העולם).

קבוצות פונדמנטליסטיות – כגון רוב החברה החרדית, קבוצות קתוליות

ואוונגליסטיות קיצוניות, אסלאם קיצוני – עושות זאת תוך דחייה מפורשת של ערכי הליברליזם. תפיסתן העצמית כמתנגדות לסדר העולמי הליברלי היא חלק אינטגרלי מהסיפור שהן מספרות לחבריהן, ושממנו הן שואבות זהות ומוטיבציה. לרוב, הן יבקרו את "המערב" כחלש, ריקני, דקדנטי, בלתי־מוסרי, וישרטטו כרונולוגיה בעלת שלוש תחנות, שעל פיה הן מחזיקות בנאמנות באמת עתיקה ששלטה בימי קדם, התקופה הנוכחית היא הידרדרות בדברי ימי האנושות, ואילו העתיד שייך להן, כשאותה אמת עתיקה תזהר שוב כזוהר הרקיע.

ודוק: על אף הנרטיב המושך, לקבוצות כאלה אין חברים רבים במערב. הן מהוות מיעוטים זעירים, אשר מודרים בדרך כלל לשולי החברה, ולמעשה חיים על חסדיה. ללא הסובלנות הדתית של הליברליזם עצמו, ובכלל זה הנחות שונות שעושים לחברי אותן קבוצות בדמות הסדרים רב־תרבותיים (למשל, מאפשרים להן להקים בתי ספר משלהן, לעתים על חשבון המסים של אזרחים אחרים), קשה להאמין שהן היו מצליחות לקיים את עצמן. הסיבה לחוסר הפופולריות שלהן היא מערך הדרישות המקיף והחמור שהן מציגות לחבריהן. כדי להיות יהודי חרדי, על הפרט להכפיף עצמו בפני מסגרת קהילתית ומסורתית דורשנית ביותר. רוב בני המערב המודרני – אשר, כזכור, מפרשים חירות כאוטונומיה – דוחים אפשרות זאת על הסף.

## קריסת האידיאולוגיות

גם אידיאולוגיות טוטליות, מקיפות כול, כמו הפשיזם והקומוניזם, אינן זוכות כיום לפופולריות רבה. כמו הדת הפונדמנטליסטית, גם אלו בָּזו לחולשה ולדקדנס הליברלי (שם קוד: בורגני). הפשיזם הציע במקום זאת את אחדות האומה כקהילת לאום/גזע הומוגנית, הנושאת משימה ומסר אחידים, מהפכניים ואופטימיים. המרחב האזרחי הפתוח הוחלף בהתגייסות כוללת למען מטרה אחת, התגייסות המתגלמת ברצונו של אדם אחד: המנהיג. ראש המדינה נחשב להתגשמות מהות העם ורצון

העם בבשר. אותו ההיסטוריה בחרה, לכאורה, להוציא לפועל את סגולתה הפנימית ואת רצונה המהותי של האומה. כל מי שהפריע למשימה זאת, כלומר כל מי שהביע רצון אחר, הראה מתוך הכרח לוגי כי הוא לא חלק מהאומה, ועל כן חוסל.

במילים אחרות, כתנועה מודרנית, הפשיזם ניגש לבעיית הגיוון והאינדיבידואליזם בחברה מתוך רצון לבטלם. באמתלה של ביטוי "אמיתי" או "אותנטי" של "רוח העם", נתפס המנהיג כבעל יכולת ייחודית להתוות את הדרך קדימה, ופעולותיו להשתקת קולות מנוגדים לשלו נתפסו כלגיטימיות. החברה כולה חזרה, לכאורה, למצב פרה-מודרני של קהילה אורגנית בעלת גיוון פנימי מינימלי, כאילו גלגלי המודרנה הושבו אחור, האינדיבידואליזם צומצם, והחברה (*gesellschaft*) הפכה לכאורה שוב לקהילה (*gemeinschaft*), או למהדרין, (*Volks-gemeinschaft*). מנקודת מבט חיצונית, ניתן לקבוע כי כאן, כמו במקרים אחרים, הדרך היחידה לביטול הגיוון בחברה המודרנית היא על ידי אלימות – וגם דרך זו לא צולחת לאורך זמן.

כידוע, הקומוניזם המרקסיסטי, בצורתו כבולשביזם, פסל אף הוא את החברה המודרנית. במקומה הוא הציע קהילה אוניברסלית, סולידרית ושוויונית, המתבססת על בני מעמד הפועלים. גם כאן המסר היה אופטימי, משיחי. במקום למנהיג העליון, כאן נמסרה האמת לפרולטריון ורק הם נתפסו כניחנים ברצון אותנטי. במקום גיבוש קהילת לאום, כאן ניתנה הבטחה לכינון חברה חדשה, אוניברסלית ואוטופית, שבה כל אחד יעבוד כפי יכולתו ויקבל על פי צרכיו, לא יהיה ניכור, וחברים יחליטו על כל היבט בחייהם מתוך דיון פתוח והסכמה כללית. כל מי שהפריע להגשמת החזון הזה היה ריאקציונר המונע מתפיסה שקרית של המציאות והפועל לטובת עצמו תוך דיכוי החלשים.

במילים אחרות, כתנועה מודרנית, גם הבולשביזם ניגש לבעיית הגיוון והאינדיבידואליזם בחברה מתוך רצון לבטלם. באמתלה של ביטוי "אמיתי" או "אותנטי" של האינטרסים ה"ממשיים" של האדם ושל אפשרות התפתחותו המלאה, נתפס מעמד הפועלים כבעל יכולת ייחודית

להתוות את הדרך קדימה, ופעולותיו (או נכון יותר, פעולות המפלגה, שבפועל לקחה ממנו את הסמכות) להשתקת קולות מנוגדים נתפסה כלגיטימית. החברה כולה עברה, לכאורה, למצב פוסט־מודרני – במובן כרונולוגי בלבד כמובן – של קהילה סולידרית החיה חיי שיתוף ואחוזה. למעשה, לא היה זה במובלע אלא ניסיון נוסף, כמו זה הפשיסטי, להתנגד לאינדיבידואליזם המודרני ולחזור לקהילה אורגנית, פרה־מודרנית. וגם כאן, כמובן, הדרך היחידה לביטול הגיוון בחברה המודרנית היתה על ידי אלימות.

תנועות אידיאולוגיות אלה סחפו המונים לאחר קריסת הדת הממוסדת ועל רקע עליית האינדיבידואליזם המודרני. הן ענו לאתגר שהציב האינדיבידואליזם ולפרגמנטציה החברתית ולניכור שהטריד את בני המערב ב־200 השנה האחרונות. אידיאולוגיות אלה החליפו את המסורות הדתיות בהגשת נרטיב־על אופטימי, והתמודדו עם המודרנה על ידי הבטחה לחזרה למצב חברתי מגובש יותר, קהילתי. הן באו מחוץ לסדר הליברלי, כאלטרנטיבה לו. והן קרסו, אם בתבוסות צבאיות, ואם מפני שלא היו מסוגלות לתת לאוכלוסייה אפשרויות מספקות של אוטונומיה ורווחה אישית.

כאשר מדברים על "קריסת האידיאולוגיות הגדולות" בעידן הפוסט־מודרני מתכוונים, כפי שקולע לנסח חוקר התרבות יקי מנשנפרוינד, להשלמה הנוכחית עם האינדיבידואליזם הקיצוני, הפרגמנטציה והניכור. האדישות הנוכחית למצב שהטריד מאוד את האדם המודרני – אסור לשכוח גם את ההגות האקזיסטנציאליסטית, או את מגוון זרמי "תרבות הנגד" בשנות ה־60 – היא המסמנת את אחד ההבדלים המרכזיים בין תקופתנו ובין זו שהסתיימה סביב שנות ה־70 של המאה ה־20. כיום לא נמצאים המונים שמוכנים לצאת כנגד האינדיבידואליזם החרף ושמוצאים פגם בתפיסת החירות כאוטונומיה. הפכנו, לטוב או למוטב, ל-comfortably numb. אין קהל לקריאות מהפכניות, ואין מי שיקרא תיגר ממשי על ההיגיון הליברלי.



## פופוליזם לאומני כמענה למשבר הליברליזם

המתנגדים לסדר הנוכחי במערב, לבד מהשוליים הדוגמטיים של המסורות הדתיות, מגיעים אפוא מתוך הסדר הליברלי. הם לא מבקשים לשנות אותו מיסודו, אלא להסיט את כיוונו. מימין ניתן לזהות פופוליסטים לאומנים שמציגים גרסה מדוללת מאוד של התפיסה הפשיסטית בדבר המנהיג המייצג את רצון העם, ומתאספים סביב תלכיד של זהות לאומית ועמדה לעומתית לתפיסות פרוגרסיביות שונות. מטראמפ, דרך בולסונרו ועד נתניהו, התנועות הפופוליסטיות הללו מאתגרות את הדמוקרטיה הליברלית כשהן קוראות תיגר על שלטון החוק ועל השוויון לפני החוק, תוקפות את מערכות המשפט במדינה ומפריחות תיאוריות קשר על "דיפ סטייט", שלכאורה מושכת בחוטים. לעתים קרובות הן מלבות איבה בין קבוצות שונות ונותנות מענה למשבר הזהות על ידי קידום גרסאות שונות של עליונות אתנית וגזענות. עם זאת, הן אינן מציעות אידיאולוגיה מתחרה, ואין להן הבטחות אוטופיות לגבי העתיד. אדרבה, לא בשורה או תקווה לעתיד אחר מניעות אותן, אלא ליבוי יריבות בהווה.

מדובר אפוא בתפיסות אידיאולוגיות צנועות, שבונות על זעם ותחושות (לעתים בהחלט מוצדקות) של חוסר צדק חלוקתי על מנת לגייס התנגדות ליריבים הפוליטיים. תנועות אלה באות במוצהר בשם הדמוקרטיה, ואדרבה, אף טוענות כי הן מייצגות את העם באופן תקף יותר מאשר יריביהן, אף אם הללו נבחרו על פי חוק. במילים אחרות, אין מדובר בחזרה של הפשיזם כמסגרת אידיאולוגית, אלא במחווה פוליטית דלה הרבה יותר. עם זאת, על רקע חולשתו של הליברליזם, הפופוליזם הלאומני משגשג.

הסיבה אמורה להיות ברורה: הפופוליזם הלאומני מציע לחבריו זהות ומשמעות, שהמסגרת הליברלית ממאנת לתת. תוך הישענות על יסודות לאומיים, אתניים ודתיים, הפופוליזם מקומם מעגל לאומני של הזדהות, ושם בראשו מנהיג נערץ. עצם ההתנגדות החריפה, הלוהטת, לצד השני – הפרוגרסיבי/ חילוני/ קוסמופוליטי/ אליטיסטי – גם היא

מעניקה ומעצימה זהות קולקטיבית. מנגד, שלא כמו מסגרות דתיות שונות (או תפיסות פשיסטיות ממשיות), הדרישות מהפרט הן מינימליות, והוא או היא יכולים להמשיך באורחות חייהם בתוך הסדר הליברלי ללא כל שינוי. מתכון מנצח.

## זהותנות כמענה למשבר הליברליזם

אתגר אחר למסגרת הליברלית עולה משמאל. מאז שנות ה-90 אנו עדים לפופולריות של הזהותנות, זן פוסט-ליברלי של פוליטיקת זהויות, שמבקש להכפיף את הפרט לזהותו המגדרית או האתנית. עבור הזהותן, כל אדם הוא קודם כול חוליה במטריצה של יחסי כוח, ועל כן כל פעולה יומיומית היא מעשה פוליטי. בניסיונה לטפל בבעיות של גזענות ואפליה, שבהחלט קיימות, הזהותנות מתכחשת, בפועל אם לא בכוח, להומניזם האוניברסלי וקוראת תיגר על כל תפיסה מאחדת של תבונה, בחירה חופשית ורציונליות.<sup>3</sup>

בשונה מפוליטיקת זהויות סטנדרטית, שהיא המאבק החיוני של קבוצת מיעוט לשוויון זכויות במסגרת הליברלית, הזהותנות רואה את הליברליזם עצמו כבעיה, שכן הוא מיוחס (נכונה) לתרבות המערבית, ועל כן נתפס (בטעות) כקולוניאליסטי, פטריארכלי או גזעני מעצם טבעו. זרמים זהותניים שונים – זנים של פמיניזם רדיקלי, אנטי-גזענות אפרו-אמריקאית, תפיסות פוסט-קולוניאליסטיות ותפיסות להט"ביות מסוימות – דוחים את הסדר הליברלי ומבקשים לכוון תחתיו מרחב ציבורי שונה, או לפרוש ממנו ולהקים חברה משלהם. במילים אחרות, בעור פוליטיקת הזהויות תבקש חלק שווה מהעוגה הליברלית, הזהותנות תכריז כי העוגה מקולקלת.

עם זאת, התבוננות קרובה תגלה שהחזון לעולם הפוסט-ליברלי

3. ראו מאמרי "מפלגת זהות: כך יצרה פוליטיקת הזהויות עיוות של ממש במרחב הליברלי", ליברל, אוגוסט 2020. <https://tinyurl.com/4dbnnuaw>

שמציעה הזהותנות מתפרש בפועל כעולם ליברלי למדי. על כל התנגדותה לליברליזם, הזהותנות באה בשם ערכי הסדר הליברלי הנוכחי – חירות כאוטונומיה, שוויון לפני החוק, הפרדת דת ממדינה, דמוקרטיה – ומבטיחה בסך הכול לממש אותם טוב יותר. הזהותנות שמה דגש גדול יותר על שוויון, ומוכנה לצמצם עבורו את החירות, אולם בסופו של דבר היא מציבה כמטרה לא את החלפת האידאולוגיה, אלא את החלפת הקבוצה ההגמונית, זו שבשמה מיושמת האידאולוגיה. זו לא תהיה עוד, לכאורה, גברים לבנים מערביים הטרוסקסואלים סיסג'נדרים, אלא חבורה אחרת. אבל הפוליטיקה תישאר פחות או יותר אותה פוליטיקה.

זאת, משום שהסיפור אינו הפוליטיקה. כמו בימין, גם בשמאל האתגר לסדר הליברלי מגיע מתוך חיפוש אחר היסודות שהוא לא מסוגל להציע. הזהותנות מבקשת את המבוטא בשמה: זהות. היא הופכת את חבריה מפרטים לקהילה. אימוצה מגלה לנו כי יש לנו אחים ואחיות עם היסטוריה משותפת, יש לנו קשרים חברתיים ואחוזה עם עמיתינו למאבק, ויש לנו מטרה קולקטיבית שאלה אננו חותרים. הזהותנות, בקיצור, היא הלאומנות של השמאל. וגם כאן, כמובן, מדובר בזהות קולקטיבית מבוזרת למדי. יש תחושת קהילה, אבל בפועל אין כל דרישה לשינוי החיים. לא מתחייבים לכלום. הזהותנות נותנת זהות שאינה באה על חשבון האוטונומיה. מתכון מנצח.

## הלאומיות אינה הבעיה

מה ניתן להבין מכך שהאתגרים לסדר הליברלי בזמן הזה אינם באים להחליפו, מגיעים מתוכו ולא מאתגרים את יסודותיו? העובדה שאין במערב החילוני אידאולוגיה מתחרה לסדר הליברלי מצביעה קודם כל על ניצחונו המובהק. כולנו חיים בעולם, שבו המרחב הציבורי מוכתב באופן מובן מאליו על ידי הליברליזם, והעובדה שקשה כיום לדמיין סדר עולמי אחר נובעת, כאמור לעיל, מכך שתפיסת העצמי שלנו, כפי

שהתפתחה במערב במשך אלפי השנים האחרונות, מתרגמת את עצמה פוליטית כמרחב ציבורי ליברלי.

אולם יש יסוד נוסף באותו מרחב פוליטי שלא הקדשנו לו מספיק תשומת לב: מדינת הלאום. כידוע, מדינת הלאום היא תוצר של מאות השנים האחרונות. בעבר חיו בני אדם בקהילות אתניות או בממלכות, שהיו לרוב חלק מאימפריות. חוקרים רבים של הלאומיות, בעיקר ממחצית המאה ה-20, רואים בלאומיות תופעה מודרנית. אחרים, מאוחרים יותר, מערערים על הנחה זו ומוצאים עדויות לתפיסות לאומיות גם מוקדם יותר בהיסטוריה האנושית, ואף בימי קדם.

בלי להיכנס לעומקו של הפולמוס הזה, די אם נקבע שבעוד שרגש לאומי ואף תפיסה של היות חברה מסוימת "אומה" היו קיימים בעבר, לאומיות כפי שהתפתחה בעידן המודרני לא התקיימה לפניו, וזאת משתי בחינות. ראשית, הלאומיות המודרנית מתאפיינת בנתינת חשיבות מובהקת לרצון העם או האזרחים. אין כיום מדינה, כולל אלו שאינן דמוקרטיות, שאינה מתיימרת לייצג, לבטא או לגלם את רצון העם. כאמור לעיל, לזאת טענו גם הפשיסטים וגם הבולשביקים. בעבר מלכים וקיסרים לא התיימרו לייצג או לבטא את רצון נתיניהם. אדרבה, הכפיפות המוחלטת של הנתינים לרצונם היה אידיאל רווח.

שנית, גם אם בעבר פרטים היו יכולים לדמיין את עצמם כחלק מתוך קבוצה עצומה של זרים, לא היתה להם את אותה תפיסה של אחווה וסולידריות עמם, אותו סנטימנט עמוק שבא לידי ביטוי לא רק הצהרתית, אלא גם במחויבות. שתי גזרות קבועות מטעם השלטון היו מקור לכעס ולמרירות בימי קדם: תשלום מסים וגיוס לצבא. המוכס היה אדם שנוא ומקצוע מקולל. כסף שניתן כמס "ירד לטמיון", כלומר נאסף לאוצר המלך. הנתינים לא ציפו שישמש להטבת חייהם. מרביתם גם לא ראו טעם בלחימה עבור המלך. המקרא מלא בתיאורים על הקושי של שופטים ומלכים לגייס את כל השבטים למלחמה. הטעמים לכך פשוטים: העברים הקדומים היו קשורים הרבה יותר לחמולות ולשבטים שלהם מאשר לאומה כולה. ללא תחושת אחווה עמוקה בין בניה של חברה מסוימת,

אין סיבה טובה לשלם מסים או להתגייס לצבא. רק תפיסה לאומית מודרנית – כלומר, הענקת ערך לנאמנות למדינה ולסולידריות כלפי זרים הקשורים אלינו רק בתוקף היותנו בני אותו לאום – יכולה להיות בסיס למוטיבציה לאלה.

ניתן לקבוע כי כל עוד שהשלטון אינו מתיימר לייצג או לבטא את רצון העם, וכל עוד תשלום מסים וגיוס לצבא נתפסים כעוולות בידי רוב בני חברה מסוימת, אין מדובר בחברה שנתונה בלאומיות מודרנית. הלאומיות המודרנית מחזיקה שהלגיטימציה של השלטון מגיעה מרצון האזרחים, והופכת את המחויבויות למדינה לחיוביות בעיני בניה. בתמורה היא מספקת זהות לאומית, וכזו שהיא יותר מאשר הצהרתית בלבד: לבד מאשר במדינות אוטוריטריות (דוגמת צפון קוריאה וכדומה), השלטון אכן נענה לרצון האזרחים, והמדינה המודרנית מעניקה לאזרחיה טובין רבים, מהגנה ועד חינוך. מעבר לכך, היא מעניקה להם את האפשרות להיות חלק מסיפור ומקולקטיב תוך שמירה על אוטונומיה מקסימלית. מכאן שכשמדברים על העת המודרנית, הלאומיות אינה רק עוד צורה של ארגון חברתי, עם חסרונות ויתרונות כמו כל שיטה אחרת. הלאומיות המודרנית עלתה במקביל לעליית האינדיבידואל המודרני, ומשלימה אותו. התפיסה כאילו הלאומיות מדכאת את האינדיבידואליות, שהשתרשה בעקבות הדיקטטורות הפשיסטיות והבולשביקיות של המאה ה-20, מחמיצה את ההיסטוריה המלאה של הלאומיות, הן לפני והן אחרי המשטרים האוטוקרטיים המודרניים. למעשה, הלאומיות נולדה מתוך הצורך העמוק של האדם המודרני לזהות מחד גיסא, ולשמירה על האוטונומיה שלו מאידך גיסא.

ודוק: לאומיות, חילון, קפיטליזם וליברליזם פוליטי התפתחו יחד. מסגרות אלה נשענו כולן על התגבשותו של האינדיבידואליזם המודרני, וכולן התבססו על פעילותם החופשית של פרטים אוטונומיים. ובעוד קל לנו להבין כיצד חילון, קפיטליזם וליברליזם קשורים בחירות אינדיבידואלית, עלינו לזכור כי מה שמייחד את הלאומיות המודרנית הוא ההנחה העקרונית בדבר זכותה של אומה להגדרה עצמית וסמכותם

של האזרחים לקבוע את שלטונם. רעיון האמנה החברתית עומד בבסיס תפיסת מדינת הלאום המודרנית, ונשען בעצמו על ההנחה בדבר השוויון, החירות והתבונה של כל פרט ופרט. ציטטנו על כך לעיל את דבריו של ג'ון לוק.

אולם הלאומיות המודרנית אינה מתבססת רק על פעולתו החופשית של האינדיבידואל, אלא גם מאפשרת אותה. והיא מאפשרת אותה תוך תמיכה שהיא נותנת לה לא רק במישור החומרי (מחוק וסדר ועד מערכת בריאות), אלא במישור התודעתי והנפשי. בפשטות, הלאומיות המודרנית מעניקה לנו ממדים הכרחיים של זהות; זהות קולקטיבית שהיא גם מסגרת של משמעות.

## מעגל הזהות הלאומי

הבא ננסה להבין זאת מהזווית ההיסטורית. למן המאה ה־18 אירופה מחליפה מעגלי זהות דתיים (נצרות לסוגיה) ומעגלי זהות מעמדיים (מלוכה, אצולה וכו') במעגלי זהות לאומיים. אלה נותנים ביטוי גדול יותר לאוכלוסייה הכללית – כלומר, לא רק למעמד העליון – ולרצונותיה, ומאפשרים הזדהות עם הקולקטיב תוך כדי תהליכים של חילון ואינדיבידואליזציה, דהיינו, תוך כדי שמירה על האוטונומיה של הפרט. חוקר הלאומיות, בנדיקט אנדרסון, עומד על הקשר בין דעיכת הדת והתפיסות השושלתיות־מעמדיות לבין עליית הלאומיות. בספרו "קהילות מדומיינות" הוא טוען כי יש להבין את התגבשות הלאומיות המודרנית על רקע דעיכת המערכות התרבותיות הגדולות שקדמו לה, ושכנגדן, ומתוכן, היא עלתה.<sup>4</sup> רק כאשר מערכות אלה שחררו את "לפיתתן האקסיומטית על המוח האנושי", כדבריו,<sup>5</sup> הלאומיות היתה יכולה לצמוח.

4. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, 2006, p. 12.

5. שם, עמ' 36.

אולם הלאומיות לא צמחה רק משום שהיה לה מקום פנוי. ברגע שתודעת האדם שוחררה מהדבקות במסורות הדתיות ובתפיסת העולם המיתית, הרואה במציאות רצף מדורג, כמו-אורגני, של השפעה והיררכיה, נוצר צורך אנושי וחברתי עצום למלא את החלל הקיומי שנוצר. אז, כותב אנדרסון, "החל החיפוש, ניתן לומר, של דרך חדשה לקשור אחווה, כוח וזמן יחד באופן בעל משמעות".<sup>6</sup>

אנדרסון מצביע על כך שהלאומיות המודרנית מעניקה לאדם שייכות ומשמעות, ושהשייכות והמשמעות הללו אינן רק תוצאת הלאומיות, אלא מן הסיבות המרכזיות לעלייתה.<sup>7</sup> המסורות הדתיות ותפיסת העולם המיתית עיצבו את עולמו של הפרט כחלק ממרחב מאורגן. האדם הפרה-מודרני חי בקוסמוס, מילה שמשמעותה ביוונית היא סדר. הסדר הזה התפרק עם המהפכה המדעית ותהליך החילון, והתפרקותו הותירה את האדם עירום ובודד בשדה בור קיומי.

הלאומיות המודרנית התהוותה, בין השאר, כמענה לכך. אנשים, נאמר זאת שוב ושוב, זקוקים לשייכות ולמשמעות. לסיפור. לזהות. ועבור אלה הם מוכנים לא רק לשלם מסים, אלא גם לצאת לקרב ולמות. הלאומיות מסדרת מחדש את הפרט, ממקמת אותה או אותו במטריצה של קהילה ומשמעות, קושרת יחד עבר, הווה ועתיד לכדי נרטיב מעצים, אולם – וזה

6. שם.

7. מהסכמתי עם עמדתו של אנדרסון מובנת המחלוקת שלי עם עמדות כשל אריק הובסבאום, הגורס כי הלאומיות אינה אלא מנגנון שליטה שבאמצעותו אליטה מכפיפה את ההמונים, אחרי שהיא שותלת בהם תודעה כוזבת שהם "עם" הזקוק למדינה (ראו אריק הובסבאום, *לאומיות ולאומים: מאז עידן המהפכה*, תרגום: עידית שורר, עריכה מדעית שלמה זנד, רסלינג, 2006). גם ארנסט גלנר, מהתיאורטיקנים החשובים ביותר בנושא, נוטה לראות את הלאומיות כמנגנון מלאכותי ש"נכפה על ידי התרבות הגבוהה על החברה", מנגנון שמשטח ומדכא תרבויות מקומיות בשם תרבות אחידה ומאחדת (ראו ארנסט גלנר, *לאומים ולאומיות*, תרגום: דן דאור, האוניברסיטה הפתוחה, 1994). לדידי, תפיסות הרואות בלאומיות מסגרת כפויה או אשלייתית מתעלמות מהצורך הבסיסי שיש לאדם בקהילה ובשבטיות, צורך שאינו פחות טבעי או עז מהצורך המיני. בעת המודרנית, ובהתאם לתפיסתו העצמית של הפרט כאינדיבידואל אוטונומי, צורך זה בא לידי ביטוי – באופן רצוני, עממי ומתגמל – כלאומיות מודרנית.

חשוב – עושה זאת בהתאם להנחות הקיומיות המודרניות: המציאות היא אחידה, חומרית, פועלת על פי סיבתיות שניתן לגלות אמפירית, נטולת טרנסצנדנציה, והאדם בתוכה הוא פרט אוטונומי השווה לכל פרט אחר והמנותק מסביבתו באופן שמבטיח לה או לו חירות שלילית.

## מדינת הלאום כמקור של זהות

נתעכב מעט על האופן, שבו מדינת הלאום לא רק מעניקה לנו זהות קולקטיבית, אלא גם מבטיחה את האוטונומיה שלנו. הזיקה בין אינדיבידואליזם למדינת הלאום היא מובנית ועמוקה. כפי שמלמד אותנו גאורג זימל, מאבות הסוציולוגיה, "האינדיבידואליות, בהווה ובמעשה, גְּדֵלָה באופן כללי ככל שהמעגל החברתי שמקיף את הפרט מתרחב. [...] ככל שאנחנו מחויבים למעגל קטן יותר, כך נזכה לפחות חירות פרטית."<sup>8</sup> במילים פשוטות, ככל שמתרחב מעגל הזהות, כך מתעצמת הפרטיות.

אין כאן מסתורין גדול. למי שחי בקבוצה קטנה של ציידים-לקטים יש מעט מאוד חירות פרטית. היא או הוא לא יכולים לבחור היכן יגורו או מה יהיה המקצוע שלהם. לא מה ילמדו או איך יכלו את יומם או אף מה ילבושו. אין להם גם חופש דת ומצפון, אף לא אפשרויות רומנטיות לבחירתם, לא נידות כלכלית, השכלתית, מגדרית ומינית. בני הקבוצות הללו לא מחפשים "הגשמה עצמית" או "אותנטיות", ולא רק מפני שדברים כאלה לא עולים על דעתם. לו היו מחפשים אותם, היו מוקעים מהקבוצה כפרזיטים, סוציופטים, חתרנים או כופרים.

החיים בשבט גדול מאפשרים מעט יותר גמישות. החיים בכפר מוסיפים גמישות. יש יותר חלוקות פנימיות של מעמדות ותפקידים,

<sup>8</sup>. Georg Simmel, "Group Expansion and the Development of Individuality" (1908), in *Georg Simmel on Individuality and Social Forms*, University of Chicago Press, pp. 2-251



אבל גם אלו מוגבלים מאוד באפשרויות שהם מציעים לפרט. בקהילה קטנה וצפופה פשוט אי־אפשר לעשות מה שרוצים. הקונפורמיזם מעודד, הייחודיות מדוכאת, כולם מכירים את כולם, וההיררכיה החברתית ברורה ויציבה. אי־אפשר "פשוט להיות מי שאני", כי הקהילה דורשת מאיתנו בתקיפות רבה להיות לגמרי מי שהיא.

החיים בעיר גדולה מאפשרים חופש נרחב יותר. העיר מאפשרת אנונימיות יחסית, ומציגה גיוון שהולך והופך לבלתי־נמנע ככל שהאוכלוסייה גדלה. אל העיר אנשים מגיעים לא רק מתוך שאיפה למצוא פרנסה, אלא גם כדי למצוא את עצמם – או להמציא את עצמם מחדש. בערים הקהילה גדולה, מבוזרת ומגוונת. האפשרויות ממילא גדולות הרבה יותר. בכך תמיד היתה העיר שונה מהכפר: בה התרחשו החידושים, היוזמות, בה עלה מעמד הביניים ובה נוצר אוונגרד רעיוני ובוהמה חברתית שאתגרו את הקונצנזוס התרבותי, האידיאולוגי והמוסרי. התפתחות הערים הביאה איתה את הדיכטומיה המוכרת לנו לעייפה בין העיר העשירה, החדשנית והיצירתית לבין הפריפריה הענייה, המסורתית והאותנטית.

מדינת הלאום המודרנית היא מעגל הזהות הבא. לוקאל־פטריוטיזם הוא עדיין תופעה רווחת, אבל כשהישות הפוליטית היא לא העיר אלא המדינה, זו נוטה לרכוש את אהדתנו. בסופו של דבר, המדינה היא שקובעת את רוב החוקים, שגובה את רוב המסים ושמעמידה צבא להגנת העם. זאת ועוד: ההזדהות עם המדינה מתגמלת מבחינה אישית: מדינת הלאום המודרנית מאפשרת את החירות הפרטית המקסימלית תוך שמירה על זהות קולקטיבית. היא מתגבשת לא רק מתוך צרכים כלכליים וביטחוניים, אלא מתוך מענה לצרכים הפסיכולוגיים והחברתיים של ציבור גדול שמעוניין במעגל זהות קולקטיבי, שזקוק לסיפור משותף, שבו הוא ממקם את עצמו גיאוגרפית, כרונולוגית ונורמטיבית – אבל, כמובן, אינו מוכן לוותר על אוטונומיה בחייו הפרטיים.

לסיכום, העידן המודרני, שמתאפיין בדיפרנציאציה, כלומר בהפרדה בין תחומים שבעבר היו מאוחדים, הפריד בינינו לבין המעגלים הקרובים לנו – לא רק עם הקהילה שסביבנו, אלא גם עם הטבע ועם העולם

שמעבר. היררכיות שנחשבו "טבעיות" קרסו. היקום חדל להיות שלמות אורגנית והאלים מתו. הפכנו לאינדיבידואלים. במקביל חוברנו, באופן מרכזי באמצעות מדינת הלאום, למעגלים רחבים יותר מאי־פעם. החיבור מעניק לנו זהות ומשמעות, אבל רופף במידה ניכרת מזה הפרה־מודרני, ומאפשר תנועה עצמאית משלנו. החיבור למדינת הלאום משרת את תפיסתנו העצמית כבני אדם הזקוקים לזהות, ובמקביל שומר על תפיסתנו העצמית כאינדיבידואלים אוטונומיים.

## הציונות ומדינת הלאום היהודית

עד לפני כמה עשורים היה ברור גם לשמאל הפוליטי כי מדינת הלאום היא מבנה חברתי חיוני, לא רק כהתגלמות עצמאותה של אומה מסוימת, אלא כמסגרת להבטחת זכויות הפרט וכללי להעצמת המעמדות התחתונים. ב־1941 כתב ג'ורג' אורוול כי "אין להבין את העולם המודרני כפי שהוא בלי לתפוס את הכוח העצום של הפטריטיזם, של הנאמנות הלאומית [...] ככוח חיובי אין דבר שמקביל לה".<sup>9</sup> הוא עשה זאת בעוד מטוסים המונעים על ידי הלאומנות הגרמנית־נאצית טסים מעליו ומנסים לחסלו.

כפי שמדגישה יולי תמיר בספרה *Why Nationalism*, מדינת הלאום נתנה לא רק זהות ומשמעות לחייהם של ההמונים, אלא העצימה גם את מעמדם החברתי והציעה להם שירותים חיוניים כחינוך, טיפול רפואי, ושלל שירותי רווחה. חשוב מכך, היא נתנה להם זכות עמידה אל מול המעמדות העליונים, וכמובן מול השלטון. "אזרחים לא צריכים להתחנן כדי לקבל שותפות במרחב הפוליטי, חינוך או תשלומי רווחה. הם יכולים לדרוש טובין אלה בתוקף מעמדם הפוליטי. הלאומיות הציעה להמונים אפוא את האוצר המבוקש מכול: כבוד עצמי".<sup>10</sup>

<sup>9</sup>. George Orwell, "England Your England" (1941), [https://orwell.ru/library/essays/lion/english/e\\_eye](https://orwell.ru/library/essays/lion/english/e_eye).

<sup>10</sup>. Yael Tamir, *Why Nationalism*, Princeton University Press, 2020, p. 89.

יורגן הברמס, אף שסבר כי הלאומיות אמורה לפנות את מקומה לרפובליקניות אזרחית נטולת מאפיינים אתניים, ידע לומר כי "ההכרה הלאומית מספקת למדינת-השטח, הבנויה בתבנית המשפט המודרני, את המצע התרבותי לסולידריות אזרחית".<sup>11</sup> במילים פשוטות, הלאומיות מאחדת קבוצה של פרטים והופכת אותם לקהילה. מבוזרת ככל שתהיה – וזימל, כזכור, מסביר לנו שהיא חייבת להיות מבוזרת על מנת להתאים לתפיסתו העצמית של האינדיבידואל המודרני – הקהילה הלאומית מאפשרת לנו לדאוג לבני אדם אחרים שאנו מחשיבים כחלק מקבוצת הדומים לנו, ומאפשרת להם לדאוג לנו.

מעל ומעבר לאלה, הלאומיות מאפשרת לקולקטיבים אנושיים ביטוי עצמי, שמירה על תרבותם, וכמובן את היכולת היקרה לעצב את עתידם בעצמם. חשיבות ההגדרה העצמית של כל עם היא ביכולתו להתוות את דרכו בעצמו, או במילים פשוטות לשלוט בגורלו. אם חירות אישית הובטחה על ידי ההגנה הליברלית על זכויות האדם והאזרח, חירות קולקטיבית הובטחה על ידי חיים במדינת לאום. אף מעבר לכך: כפי שכבר אריסטו ידע, הפעילות הפוליטית במרחב האזרחי המשותף מהווה בעצמה ביטוי אנושי ראשון במעלה. פרטים הופכים להיות בני אדם מלאים במהלך האינטראקציה החברתית והפוליטית, ובני אדם מגשימים את עצמם ומביאים את חירותם לידי ביטוי (בין היתר) על ידי דיאלוג, פולמוס, פעולה משותפת ועצמאות קולקטיבית. החברה היא אבני הבניין של הפרט.

התנועה הציונית זיהתה זאת בשלב מוקדם. סלידתה מן ההשתלבות בחיי החברה באירופה ובארצות הברית נבעה לא רק מהדאגה מהאנטישמיות, אלא מהעמדה הברורה שהשתלבות שוות-זכויות בקרב אוכלוסייה אחרת אינה עונה על כלל צורכי העם היהודי. במילים אחרות,

11. יורגן הברמס, הקונסטלציה הפוסט-לאומית: מסות פוליטיות, תרגום: יעקב גוטשלק, הקיבוץ המאוחד, 2001. מצוטט אצל אסף מלאך, "רפובליקניזם לאומי: מעבר לטוב המשותף", השילוח 28, פברואר 2022, עמ' 85–115. הציטוט מעמ' 96.

גם חיים טובים כאזרחים שווי זכויות לא יעניקו לעם היהודי את מבוקשו. כאשר דוד בן-גוריון דיבר מול ועדת פיל ב-1937, הוועדה מטעם המנדט הבריטי שהגיעה אל ישראל בעקבות המרד הערבי שפרץ ב-1936, הוא התעקש כי הפתרון ל"שאלת היהודים" אינו יכול להיות שוויון זכויות גרידא:

"אין אנו מכוונים ליצור בפלשתינה אותם תנאים בלתי-אפשריים ליהודים כבכל שאר הארצות. פירושו של דבר הוא שינוי רדיקלי עבור העם היהודי; אחרת אין טעם בבית לאומי. לא מדובר בהענקת שוויון זכויות ליהודים בפלשתינה. מדובר בשינוי מעמדם כעם."<sup>12</sup>

בן-גוריון עומד על כך שבמהותה, הציונות שוללת פתרון שפירושו הכרה בזכויותיהם השוות של היהודים במדינות דמוקרטיות וליברליות. הציונות חותרת ל"שינוי מעמדם כעם", כלומר לעצמאות מדינית,<sup>13</sup> המאפשרת הגדרה עצמית, השפעה על עתיד העם היהודים כעם, ומבחינת בן-גוריון, כפי שהוא אומר בהמשך דבריו שם, יצירת "רנסנס כלכלי, אינטלקטואלי, רוחני ותרבותי, עבור היהודים כ'עם חופשי'".

כבר ב-1930 הכריז בן-גוריון, בנאומו בקונגרס הראשון לא"י העובדת, כי "המוני ישראל לא ישובו לעולם ממאווים הלוהט והאיתן – להיות עם בן חורין, הקובע לבדו ובעצמו את גורל חייו ככל הגויים החפשים, מבלי היותו תלוי בחסדו או בזעמו של עם אחר."<sup>14</sup>

מדינת הלאום נותנת אפוא לקבוצה אתנית מסוימת טובין נבדלים מהגנה על זכויות הפרט. היא מאפשרת לה להתוות את דרכה, וזאת לא רק פוליטית אלא גם תרבותית. אותה קבוצה מתפתחת – כקבוצה. היא מממשת את עצמה באותה צורה, שבה ניתנת האפשרות לפרט לממש

12. מצוטט בתוך Paul Mendes-Flohr & Jehuda Reinartz, eds., *The Jew in the Modern World: A Documented History*, Oxford University Press, 2011, p. 687.

13. לאו דווקא כמדינה נבדלת. בן-גוריון מדבר באותה הזדמנות על מדינה שמשולבת בארצות הכתר הבריטי.

14. דוד בן-גוריון, "המדיניות החיצונית של העם העברי", תרצ"א, <https://benyehuda.org/read/4832>.

את עצמו בחברה ליברלית. ממשלה שהיא "של העם, מהעם ולמען העם", כפי שלניקולן ניסח זאת, לא משרתת רק את חלקי העם, כלומר את האזרחים הפרטיים, אלא גם את העם כולו, כקולקטיב. קהילה שהיא אומה מסוימת מעוניינת, ועל פי החוק הבינלאומי גם זכאית, לממשלה משלה שתשרת את צרכיה.

יש להודות, דיבור על ממשלה שמשרתת את "העם" אינו נוח לנו. הוא מזכיר לנו משטרים לאומניים אשר בשם "העם" דיכאו את כל מי שלא היה לכאורה שייך לו, בין אם אתנית, דתית, מעמדית או אידיאולוגית. כאמור לעיל, "רצון העם" משמש גם בימינו כססמה בפיהם של פופוליסטים המבקשים בשמו לרמוס את שלטון החוק, את המנהל התקין ואף את זכויות יריביהם הפוליטיים. מעבר לכך, אף יותר מאשר בדיקטטורות פשיסטיות, דווקא בדמוקרטיות יש לחשוש מעריצות הרוב, מן האפשרות שבשם רצון הרוב יירמסו זכויות המיעוט. הסכנות הללו אינן רק סבירות, אלא התממשו היסטורית שוב ושוב. כולל, כאמור, בימים אלה. אולם יש לתהות אם קיימת אלטרנטיבה ריאלית לאותה ממשלה של העם ולמענו.

## ההגנה על הרוב במדינת הלאום הליברלית

בחלקו האחרון של המאמר ארצה לבסס את הזכות של קבוצות אתניות לשימור זהותן ותרבותן, ולעמוד גם על הצורך הפרגמטי בתרבות משותפת בדמוקרטיה ליברלית. לסיום אחזור אל הליברליזם, אל ניצחונו הסופי, ואבדוק את הקשר בין זהות ותרבות קולקטיבית לבין המסגרת הליברלית.

נתחיל באיומים שמציבה ממשלה לאומית לפרטים ולמיעוטים שבשטח ריבונותה. תגובה אחת לאיומים הללו היא כמובן הממד הליברלי שבדמוקרטיה הליברלית: ההגנה על זכויות הפרט מצד השלטון, שממילא כוללים גם את ההגנה עליהן/ מעריצות הרוב. על כך דיברנו לעיל. מאבק נחוש לשימור המסגרת הליברלית מבטיח כי חילוקי הדעות ישמשו

להפריית השיח הפוליטי ולקידום מדיניות ראויה, ולא כתירוץ לדיכוי האופוזיציה.

אולם מה עם ההגנה על מיעוטים כמיעוטים, לא כאינדיבידואלים? מה עם האיום על תרבויות שאינן נהנות מסטטוס של רוב בארצן, ושהרוב יכול, בטעות או בכוונה, לשחוק ואף למחוק את מאפייניהן? מה עם הסכנה לא לזכויות הפרט, אלא לזהותו, אשר במידה שהוא חלק ממיעוט אתני או דתי, תלויה בהמשכיותו ובשגשוגה של קהילתו? כמענה לדאגות אלה התפתחה בעשרות השנים האחרונות התפיסה הקוראת ל"רב־תרבותיות", דהיינו המודעות והדאגה לקבוצות מיעוט, כך שאלו יזכו להגנות ולפריווילגיות שיאפשרו להן לשמור על זהותן ותרבותן.

כפי שמכריז סעיף 27 באמנה הבינלאומית לזכויות אזרחיות ופוליטיות (ICCPR), אושרה על ידי האו"ם ב־1966), "במדינות בהן קיימים מיעוטים אתניים, דתיים או לשוניים, אין לשלול מפרטים השייכים להם את זכותם, בקהילה עם חברים אחרים מאותה קבוצה, לממש את תרבותם, להעיד על ולקיים את דתם, או להשתמש בשפתם". הזכות המוכרת כאן היא הן פרטית והן קולקטיבית, והיא מבוססת על ההנחה שממדים של אישיות וזהות כתרבות, דת ושפה, אינם יכולים להתקיים ולהתפתח באופן אישי בלבד.

לא ניכנס כאן לדיון בנושא הרב־תרבותיות, שעליו נכתבה ספרות ענפה ביותר. ברצוני דווקא להשתמש בהיגיון שעליו מבוססת הרב־תרבותיות, כלומר על זכויות המיעוט כמיעוט, כדי לחזור ולהצביע על זכויות הרוב כרוב. בספרו *The Cultural Defense of Nations*, שמאז שפורסם זכה להכרה רחבה, מצביע ליאב אורגד על כמה גורמים שהביאו לכך שלא רק תרבויות מיעוטים נמצאות בסיכון, אלא גם תרבויות של רוב במדינות שונות.

אורגד עומד על כך שהגלובליזציה הכלכלית והתרבותית מחד גיסא, ושינויים בדפוסי הגירה מאידך גיסא – כולל, אבל לא רק, כתוצאה מפליטות – חותרים תחת ההנחות המקובלות על מעמדם של גבולות, טריטוריה וריבונות. בנוסף, בתוך גבולותיהן של מדינות נמצאים הרבה

יותר מיעוטים שדורשים הכרה בזכויותיהם התרבותיות. משום שהכרה כמיעוט אתני מספקת הגנה ראויה ופריבילגיות מסוימות, מספר החברים במיעוטים שונים ברחבי העולם גדל מאוד מאז שנות ה-60. כיום האו"ם מכיר ביותר ממיליארד פרטים הזקוקים להגנה על זכויותיהם כמיעוטים. בכמה ממדינות אירופה שיעור של כ-20% עד 25% מהאוכלוסייה מוגדרים כמיעוטים.<sup>15</sup>

בעבר אמנם סברו שתרבותו וזהותו של הרוב נשמרות מעצם היותו רוב, ואינן דורשות הגנות מיוחדות. הרוב הרי יודע לדאוג לעצמו, וממילא לא יאפשר למה שחשוב לו להיעלם. בעבודתו מצביע אורגד על כך שאותם תהליכים רחבי היקף מעמידים הנחה זו בספק. תרבותו וזהותו של הרוב נשחקות, ובתגובה אוכלוסיות שונות מפתחות חרדה, מודעת או בלתי-מודעת, להמשכיותן.

## הגלובליזציה המאיימת על זהות מדינת הלאום

דבריו של אורגד אמנם מסבירים את החשש של הרוב במדינות שונות, אולם חלק מהמקורות לחשש זה אינם ממשיים. מיעוטים תרבותיים לא באמת מאיימים על זהותו של הרוב. גם אם רבע מהאוכלוסייה אינה שותפה לזהות הלאומית/דתית/אתנית של הרוב, הרי שהלה יכול בקלות לשמר את זהותו, ואולי אף טוב מהרגיל, שהרי האחר נמצא ממש בשכנות אליו ומהווה מקור זמין להשוואה ולהבניה עצמית. קל לראות, לשם דוגמה, כי הזהות היהודית בישראל אינה נשחקת, כיוון שישנו מיעוט ערבי גדול במדינה.

מה שכן שוחק את הזהות והתרבות הישראליים, כמו גם את אלה של כמעט כל מדינה בעולם, הוא תהליך הגלובליזציה. השוק העולמי –

<sup>15</sup> Ruud Koopmans & Liav Orgad, "Majority-Minority Constellations: Towards a Group-Differentiated Approach", *Discussion Paper*, WZB Berlin Social Science Center, 2020.

מעבר חופשי של סחורות וכישרונות בין מדינות – יוצר הזדמנויות עבור בעלי האמצעים ומגדיל פערי שכר. אלה מאפשרים למעמד העליון לזהות את עצמו עם מקביליו בעולם ולמקד את ימיו בחיי אצולה פוסט-מודרניים של תירות, דגימות תרבותיות ומפעלי wellness, המכוונים לשיפור ולפינוק עצמי.

מבחינה תרבותית, גם המעמדות הנמוכים מושרים היטב ככליל של אמריקניזציה, כאשר אחדותו המקוונת של העולם דוחפת גם לאחידותו. לא רק הסרטים אלא גם הערכים של הוליווד זוכים לקהל שבו, והתרבות הפופולרית הופכת לגרסה מקומית של אידיאל-הטיפוס האמריקאי. ייבואם של דפוסים תרבותיים גלובליים תורם לפירוק מסורות מקומיות ולשחיקה של הצביון התרבותי הייחודי.

תנאים אלה יחד מובילים למצב, שבו הרוב בחברות מסוימות מאבד ביטחון בעמידותו. בתגובה לאיומים שמרגישות קבוצות אתניות השולטות במדינות ריבוניות באשר לזהותן ולתרבותן, הן מגיבות בצורות שונות, חלקן אנטי-ליברליות באופן מובהק. ממשלו של ויקטור אורבן בהונגריה מהווה דוגמה פשוטה לתגובה שכזאת, המבקשת לחזק את שלמותה האתנית והתרבותית של הונגריה כנגד איומים, אמיתיים ומדומיינים, כגון פליטים, אמריקניזציה, אסלאם וזכויות להט"ב.

הדינמיקה אפוא היא כזו: מיעוטים (אתניים, דתיים, תרבותיים, מיניים-מגדריים) מאוימים על ידי תרבות הרוב, ואילו תרבות הרוב מאוימת דווקא על ידי תהליכי הגלובליזציה. ואולם, כיוון שאת הגלובליזציה אי-אפשר לעצור, מסיתים פוליטיקאים פופוליסטים את הרוב כנגד המיעוטים האתניים, כאילו הם האיום על הזהות הקולקטיבית. דא עקא, שנאת זרים וחקיקה אנטי-להט"בית לא מסייעות בדבר למניעת השטחתן של התרבות והזהות המקומית (אדרבה, הן תורמות להשטחתן), וכשאלו ממשיכות להידלדל, חרדתה של האוכלוסייה רק גדלה, מה שמעצים עוד יותר את כוחם של הפופוליסטים.

התגובה לתהליכים הללו, אפוא, נואלת ומצערת כאחד, אולם אורגד מצביע על כך שבבסיס החרדה הנוכחית נמצאת דאגה לגיטימית לאותן



זכויות יסוד שעליהן שיח הרב־תרבותיות מבקש להגן. אם למיעוט יש זכות לתרבות ולזהות, ודאי גם לרוב יש את אותה הזכות. בין אם בצדק או שלא בצדק, הרוב במדינות לאום רבות חרד לזהותו. עלייתו של הימין הלאומני־פופוליסטי היא אחת התגובות לכך, אולם תגובה מצערת זו אינה שוללת את מציאותה של החרדה, גם לא את הלגיטימיות הבסיסית של הרצון לשמור על זהות ותרבות משותפות.

### **זהות לאומית, סולידריות ומדינת הרווחה המודרנית**

לרוב שבמדינות לאום יש זכות מלאה לשמר את תרבותו, אולם ראוי לעמוד על כך שתרבות משותפת ומתמשכת אינה רק זכות, אלא גם יתרון למדינת לאום. למעשה, קשה לדמיין מדינת לאום מודרנית שאינה מבוססת על תרבות משותפת, בין אם כאתוס קולקטיבי – החוקה והדת האזרחית בארצות הברית – ובין אם כתוצאה ממוצא אתני משותף (מגוון מדינות הלאום האתניות מיפן, דרך ספרד ועד לישראל). הסיבה לכך היא שכדי שתהיה לנו מחויבות וסולידריות כלפי זרים מוחלטים, אותה תחושה ותפיסה שמניעות אותנו לשלם מסים ולשרת בצבא, עלינו להרגיש הזדהות עם אותם זרים, והזדהות מגיעה מתוך היסטוריה משותפת, מתוך שותפות גורל ומתוך שותפות ייעוד.

מדינת הלאום הצליחה לספק את אותה שותפות גורל, וזאת, כאמור, תוך נתינת אוטונומיה מקסימלית לפרט. כשהיא תפקדה כמדינת רווחה, היא גם העצימה את אזרחיה ואפשרה להם לממש באופן הטוב ביותר את האוטונומיה שלהם. אבל היא הצליחה לתפקד כמדינת רווחה, נחזור שוב, רק משום שלאזרחיה היתה תחושת סולידריות, וזו הגיעה רק מתוך היסטוריה משותפת ושותפות גורל וייעוד. ללא אלה, אין כל סיבה שתניע את רוב האנשים להסכים שכספי המסים שלהם ישרתו אחרים. במילים פשוטות, אלטרואיזם טהור אינו בסיס ריאלי למדיניות כלכלית או פוליטית.

כבר ג'ון סטיוארט מיל ידע כי "בין בני אדם ללא רגש אחווה [...] דעת

קהל מאוחדת החיונית לפעולת מוסדות ייצוגיים אינה קיימת".<sup>16</sup> כדי להעמיד מנגנון דמוקרטי בר קיימא, צריכה להיות סולידריות מינימלית בין חברי הגוף הבוחר. וסולידריות מינימלית נובעת באופן הפשוט ביותר מתחושת שייכות וזהות משותפת. כפי שכותבת יולי תמיר, "פטריטיזם אזרחי, מבוסס-חוזה, הנשען על עקרונות [מופשטים], אינו יכול להחזיק את עצמו. [...] מערכות של צדק חלוקתי דורשות אמון; זהות קולקטיבית, מתמשכת, מעודדת אמון".<sup>17</sup> אם נשלב את היסודות שעלו מהפסקאות האחרונות, נבין כי לרוב אין רק זכות לשמר את זהותו ותרבותו, אלא ששימור זהות ותרבות הרוב הוא תנאי בסיסי לשגשוגה של חברה ושל מדינה, ומעבר לכך, לאפשרותה של מדינת רווחה.

נובע מכך שהפנייה של השמאל הליברלי והרדיקלי כנגד הלאומיות היא הרסנית פעמיים. ראשית, היא מעצימה את החשש לשלמות ולהמשכיות בקרב האוכלוסייה הכללית. מי שלא מדבר בשם הלאום נחשד בחוסר אכפתיות כלפיו, ואולי אף בחוסר שייכות אליו. מי שלא מדגיש את דאגתו לזהות הדתית והלאומית המקומית אינו יכול לצפות למשוך את קולותיהם של אלה שזו דאגתם העיקרית.

שנית, הפנייה נגד הלאומיות חותרת תחת האפשרות לקיים מדינת רווחה. ללא סולידריות לאומית אין שום סיבה שבעלי אמצעים יתמכו במיסוי גבוה יותר שנועד לממן סיוע לחלשים. ובכלל, מערכות חינוך ציבורי, בריאות מסובסדת, קווי חשמל, מים, ביוב, תקשורת – כל אלה אינם מוקמים או נפרסים על ידי גופים בינלאומיים. אלה מפעלים לאומיים באופן מובהק, וללא מדינת הלאום הם לא יהיו קיימים. מבחינה זו, עמדה אוניברסליסטית, המתיימרת לדאוג לאנושות כולה, מסתכנת בדחיית מערך הזיקות והמחויבויות הכלולות במסגרת הלאומית.

John S. Mill, "Considerations on Representative Government", in *Utilitarianism, On Liberty and Considerations on Representative Government*, ed. H. Acton, J.

M. Dent, 1972, p. 230

.Tamir, Ibid. p. xvii, xxv .17

## לקראת חזון משותף

כעת נחזור לנקודת הפתיחה: אנחנו חיים בעולם ליברלי באופן מובהק. לכן המשברים שאנחנו חווים כיום הם משברים של הליברליזם, ומעוצבים מתוכו וכנגדו.

הליברליזם הקלאסי שם את האינדיבידואל במרכז. הוא הגדיר את זכויותיו ודאג להגנה עליהן. הוא הגביל את כוחו של השלטון כדי שלא ירמוס את זכויות הפרט. הוא לא עסק בזכויות מיעוטים ולא בזכויות קהילות בכלל. מעבר לכך: הליברליזם הקלאסי שם כאידאל את האוטונומיה של הפרט. הוא מגדיר חירות כחוסר בהגבלות. הגדרה כזו מעודדת בתורה אינדיבידואליזם, משום שאת האידאל האוטונומי הזה קל יותר לממש ללא חברה או קהילה, ללא כל זולת. בפשטות, העצמיות המודרנית, ששמה במרכזה את האוטונומיה וההגשמה העצמית, חותרת תחת קשרים קהילתיים ומסורתיים.

ועוד: המחשבה הליברלית תופסת את האינדיבידואל כיצור אבסטרקטי, חסר עבר, חסר מוצא, חסר דת, חסר מגדר, שמגיע לכונון אמנה חברתית "מאחורי מסך הבערות", באופן הנייטרלי ביותר. הגדרה זו חיונית כדי לכונון חברה שמתייחסת לכל חברה באופן שוויוני (וליברלים אף יאמרו: באופן הוגן), אולם גם היא מעודדת אינדיבידואליזם. אנחנו לכאורה קודם כול יצורים אנושיים חסרי זהות, וכל ממד של שייכות ומשמעות בחיינו נוסף על אנושיותנו הטהורה. אין להתעלם מהיתרונות שבתפיסה זו, אולם אין גם להתעלם מחסרונותיה.

חסרונותיה, כאמור, הם העצמת הפרט על חשבון הקהילה, פירוקן של מסורות שנתנו משמעות מובנת מאליה לבני האדם, הפיכתה של הקהילה (*gemeinschaft*) לחברה (*gesellschaft*), והגברת הניכור בין אדם לאדם, ובין אדם לעצמו. כאמור לעיל, בדיוק לחסרונות הללו באו "האידיאולוגיות הגדולות" לתת מענה. הן כשלו כפי שנכשלות גם מסגרות דתיות פונדמנטליסטיות שמבקשות לעשות אותו דבר. נקודות החולשה של תפיסות אלה, כאמור לעיל, הן שהן מתכחשות לגיוון האנושי מחד גיסא, ולרצון באוטונומיה מאידך גיסא. אנחנו כבר

אינדיבידואלים מודרניים, על כל המשתמע מכך. אי־אפשר לבטל זאת או פשוט לחזור אחורה.

אולם כישלונן של האידיאולוגיות חשף גם את חולשותיו של הסדר הליברלי. זה, שלא רק שאינו מתכחש לאינדיבידואל המודרני אלא גם מעצים אותו, אינו יכול לספק לו זהות או משמעות. הוא גם אינו רוצה בכך, שהרי כוונתו המוצהרת היא לאפשר לפרט לברור את דרכו/ה בעצמו/ה. הבעיה היא אפוא ניצחונו המובהק מדי של הסדר הליברלי. מובהק – מפני שכולנו למדנו לחשוב, באופן מובן מאליו, כאינדיבידואלים המנותקים מסביבתם, וכולנו נושאים את האוטונומיה שלנו כאידיאל מקודש. ומדי – מפני שהנטיות הללו שלנו אכן חותרות תחת טובין כקהילתיות וסולידריות ומשמעות, או במילים אחרות, מכניסות אותנו למשבר זהות מתמשך.

## כינונה של חברת מופת

התשובה למשבר הזה לא תגיע מחתירה תחת הליברליזם. היא תגיע מהעמדת כוחות שיאזנו אותו כמסגרת חברתית ומדינית. את אחד מהכוחות האלה מנינו לעיל. מדינת הלאום, שהתפתחה לצד הסדר הליברלי, יכולה לתרום ולהשלים חלק מהחלקים החסרים בו. היא מציעה בסיס של זהות קולקטיבית עבור רבים, ומאפשרת לחברה, כקולקטיב, להתוות את דרכה. על ידי כך היא מעצימה פרטים בחברה ואת החברה כולה.

יסודות אחרים של איזון מגיעים ממעגלי זהות אחרים: קהילות קטנות, מסורות דתיות וקולקטיבים להם היסטוריה משותפת ו/או מוצא אתני משותף. בישראל, מיותר לציין, יש שפע מאלה. רוב האזרחים חולקים תודעה היסטורית של אלפי שנה, ונהנים מאוצרות תרבות רבים ויקרים שהתפתחו במהלך תקופה זו. הפרטים רואים עצמם חלק מקולקטיב שקיים מעל ומעבר למדינת הלאום, ואותו קולקטיב מציע להם מסגרת תרבותית עשירה ומסורת דתית מגוונת ומורכבת.

זה הבסיס. מעבר לאלה, ציבור זקוק, ולא רק מן הבחינה הפרקטית, לאתוס. לקריאה מוסרית ולחזון משותף. לנקודה לשאת אליה את העיניים – יחד. ללא אתוס כל חברה אינה יותר מסך מרכיביה. איתו היא מתעלה מעל עצמה. אתוס משותף מאפשר פיתוח של סולידריות לא רק בתוך אלא בין קבוצות. הוא מאפשר לבני קבוצה מסוימת לוותר על טובין, כולל על פריבילגיות, למען הכלל ולמען המטרה המשותפת. ובסופו של דבר, כמובן, אתוס גם מציג בפנינו מטרה ראויה ומגייס מחויבות להגשים אותה.

לתנועה הציונית, משמאל ומימין, היה בעבר אתוס. בשתי מילים, הוא תיאר "חברת מופת" שהיתה שאיפה לכוונן בארץ ישראל. היו רעיונות שונים לגבי מהותה של אותה חברת מופת, אבל המאמץ לא רק להקים מחסה בטוח, אף לא רק בית לאומי לעם היהודי, אלא חברה שתהווה מודל, המשך מודרני ל"אור לגויים" המסורתי, היה משותף לכל חלקי התנועה הציונית, ואין להמעיט בערכו.

"שום תביעה פוליטית לא תצליח לאורך ימים אם לא תשען על יסוד מוסרי גדול", אמר בן-גוריון.<sup>18</sup> נשיאת העיניים לאידיאל גדול והרצון הכן להגשימו הם כוחות מניעים שאין חיוני מהם. השלב הבא, החדש-ישן, במסע שלנו, חייב להיות חישולו של "יסוד מוסרי גדול" שכזה, אשר השדרה המרכזית של אזרחי המדינה תאמץ ותיקח בו חלק.

18. דוד בן-גוריון, "אבטונומיה לאומית ויחסי שכנים", תרפ"ו. מתוך אתר פרויקט בן-יהודה.